

ÚJABB EMLÉKSZOBRAINK

ALIG NÉHÁNY ÉVE, hogy Erzsébet királyné szobrát leleplezték, mely eseménnyel kapcsolatban a Magyar Szemlében a sorok írója foglalkozott az emlékmű-szobrászat problémáival és visszásaival. A helyzet azóta — ha ez lehetséges — még tovább romlott, olyannyira, hogy sürgős megoldást kellene találni, intézményesen rendezni a kérdést, mielőtt késő lenne.

Erzsébet királyné szobra óta a hivatalos kimutatás szerint fővárosunk harminckilenc szoborral gyarapodott, ami annyit jelent, hogy minden hónapban eggyel több műről hullott le a lepel. Ez a szám meggondolásra int, több okból. Budapest, mint köztudomású, nem gazdag terekben, hacsak újabban kiépült periférikus részleteiben nem. Ha ezt a szobor-sokasítást hasonló iramban folytatják, egy-két év alatt valamennyi erre alkalmas pont már el lesz foglalva. Az utókor nagyságai attól kezdve vájjon hol merednek márványba vagy ércbe? Vájjon nem kellene-e néhány szebb pontot átengedni a következő nemzedékeknek, melyek talán szerencsésebbek lesznek az alkotók megválasztásában?

Más kérdés, hogy vájjon kötelező-e valamennyi teret szobrokkal benépesíteni s nem lehetne-e elképzelni egyet-egyet ijesztően természetes tartozékaival, azaz fűvel és fákkal, játszó gyermekekkel, padokon üldögélő, pihenő felnőttekkel, érc és márvány nélkül. A jó szobrok egyik hazájában, Olaszországban nem egy üzent látni, bár az emlékmű-szobrászat ott is mindent megtett, amit megtehetett. Aki belepillant az emlékszobrok készültének genezisébe, arra az eredményre juthat, hogy nagyon kevés a remény az iram fékezésére.

Mi történik az idea felbukkanása és a leleplezés ünnepélyes pillanata közt? Ennek vizsgálata sok mindent megmagyaráz. Az egyik példa rá ez lenne: közéletünk nagyja távozik az élők sorából. Néhány hónap múlva, — a kegyelet még eleven — egyik napilap szerkesztőségébe adomány érkezik, az illető szobrának költségeire. A napilap felkarolja, cikket ír érdekében, újabb összegek érkeznek. Rokonság, barátok megmozdulnak: befolyásos ember befolyásos barátai. Az állam hozzájárul a költségekhez, a város kikerekíti. Pályázatot írnak ki, néhány hónap múlva a zsűri fontoskodik, innen kezdve megy minden símán a maga útján.

Ellenállás nincs, hogy is lehetne. Az illető közéleti férfiú rendszerint érdemes ember volt, a kegyelet is él még, midőn a szobor-

állítás gondolata felmerül. Ki lenne hát, aki felszólalna ellene? Ki lenne, aki vállalná az ódiomot, egyszerűen az esztétika nevében, mikor még azt sem tudja, hogy jó lesz-e a szobor vagy rossz; pedig a bajt csak itt, csirájában lehetne elfojtani. Ebből aztán érdekes esetek származnak. Egyik nagy közlekedési intézményünk elhunyt vezetője például nem sokkal halála után szobrot kapott. Kérdés, hogy hasonlóan kitűnő elődjei miért nem kaptak? Másik kérdés, hogy a rokonintézmények vezetőit miért nem tisztelték meg hasonlóképpen? Harmadiknak meg az a probléma marad, hogy húsz év múlva ki fogja tudni, hogy a megtiszteltnek miféle érdemei voltak. Nem hiszem, hogy a közönségtől meg lehetne kívánni memóriája ilyféle megterhelését.

Ez az egyik példa, a másik még hevesebb iramú és magával sodróbb. Magános vagy intézmény hangoztatni kezdi, hogy az egyik, századokkal előbb élt nemzeti hősnek szobrot kellene emelni. Ez meg is történik, természetesen ebben az esetben az ellenkezés fel sem merülhet, sőt a szobor, midőn elkészült, misztikus módon azonosul az ábrázolttal, nem tanácsos szidni, aki mégis megteszi, könnyen szerez keserves tapasztalatokat.

Ennek köszönhető, hogy szobraink fontossági sorrendje merőben ötletszerű. A legjobb helyeken nem történelmünk legnevezetesebb alakjai állanak, sőt azok olykor szerényebb hellyel kell, hogy megelégedjenek. Széchenyi István gróf alakja például elvesz egy közlekedési forgatag fókuszában, ugyanakkor a *dii minorum gentium* hivalgóan magukra összpontosítják a figyelmet. Ezzel a folyamattal teljesen párhuzamosan halad az utcák és terek sűrű és indokolatlan átkeresztelese, — emlékezzünk a Szarvas-tér esetére — ismeretlen nagyságok bulikannak fel s szép, régi megjelölések tűnnek el: úgylátszik a törekvés az, hogy csak személyekről nevezett utcái legyenek a fővárosnak. Ugyanez, már-már a komikum határát súrolva, vidéken is megtalálható.

Az első veszély keletkezése pillanatában éri az emlékszobrot: az idea, mely életre hívja, nem esztétikai, hanem történeti — kegyeleti meg gondolásból táplálkozik. Ezt a veszélyt még valahogyan leküzdhetné, ha idők folyamán nem kerülne csöbörből vödörbe, a felvetett ötlettől a bizottságok és zsűrik karmaiba.

A múlt századi szellem a művészet szervezése terén sehosem vétett annyira, mint a zsűri kitalálásával. Létezését még akkor is hibáztatni kellene, ha benne csak szakértők és művészek foglalnának helyet, amire különben példa nincsen. A bizottságokban, melyek egy-egy szoborról döntenek, elsősorban politikusok ülnek: a legfőbb párt és az ellenzéki pártok emberei, aztán ismeretlen okból ide kinevezettek és beválasztottak, végül művészek és legutolsó sorban szakértők, ha ugyan erre az utolsó kategóriára sor kerül. A tagok zöme tökéletesen laikus, tehát rendületlen, szigorú elvei vannak. A bizottságok kitűnően működnek: az elnöki megnyitó kegyes szavai után in médiás rés kezdődik meg a küzdelem: egyes világnézeti vagy politikai pártoknak külön-külön jelöltjük van, kinek érdekében késhegyig megy a harc, rendszerint nem az illető jelölt érdemeinek felsorolásával, —

a szakértővé vált laikus bizonytalanul mozog a dicséreték világában — hanem az ellenpárt pártfogoltjának ízekre szedésében. Ezt a küzdelmet mint üdítő szellő járja át egy-egy pártonkívüli zsűritag felszólalása, melyben a tárgyilagosság nyomait valóban fel lehet olykor fedezni. A meghívott művészek és szakértők véleményének meghallgatására csak akkor kerül sor, mikor a csata már tulajdonképpen eldőlt, e minoritás különben se oszt se szoroz s rendszerint a megfelelő értekezleti rutin hiánya miatt sok vizet nem zavar.

Művészek és szakértők: két különböző kategória. Az első ezúttal rendszerint szobrászt jelent, idősebb, tekintélyes művészt, ki az évtizedek óta folytatott kenyérharcokban meglehetősen elvesztette objektivitását s hajlandó exponálni magát gyengébb műért is, ha annak alkotója közel áll hozzá. Egy bizonyos művészeti irányt képviselve, nehezen szánja rá magát más szellemű, vagy éppen modernebb hangulatú alkotások méltánylására s ezért végeredményben nagyon is beleillik abba a társaságba, melyben helyet foglal. Más a szakértő esete, kinek sohasem kellett zsűritagokat látogatni, hogy műve a nyilvánosságra kerüljön, harcait rendszerint tollal a kezében, papíron vívta meg, tehát nem ismeri az erőviszonyokat: így a laikus társaságban tulajdonképpen ő a leglaikusabb. Szép, ha küzdve esik el, de értelmetlen; fiúppikáit a zsűritagok szemrebbenés nélkül tűrik el s szemrebbenés nélkül szavaznak utána ellene; azért is értelmetlen, mert négy fal közt hangzik el, létezése hatástalanabb, mint egy eldugott napihíré. A legtöbb szakértő nem is ostromolja a lehetetlent; csak azért megy el az ülésre, hogy ha esetleg, valamely csoda révén a dolog oly fordulatot vesz, hogy az ő ereje is jelenthet valamit, megmutassa, hogy hol az írástudó helye a harcban.

Erre azonban a legritkábban kerül sor. A zsűri pontosan működik; ha két párt ereje egyenlő, az ellentétek viszont áthidalhatatlanok, könnyű szívvel egy harmadik alkotást vesz elő s ez a kompromisszum mindenkit megbékéltet. Így történik meg aztán, hogy olykor érthetetlen eredményekre vezetnek a tanácskozások: a két legesélyesebb mű megsemmisítette egymást, aminek egy harmadik érezte jótékony hatását. Képzeltető, hogy az esztétikai meggondolások mily mérhetetlen távolságban vannak ezektől a mesterkedésektől.

A sokfejű, soklelkű zsűri, ha a benne dülő erők egyensúlyban vannak, mindig a kompromisszumot keresi, ami meglátszik a tőle fémjelzett alkotásokon is. A kompromisszum elközömbösíti, elálmosítja a művészeti termékeket, a jellegteleneknek kedvez és irtózik az újításoktól. De ez csak az egyik baj, bár magában elég arra, hogy emlékszoobraink közt jelentős alkotás nehezen foglalhasson helyet. Sokkal nagyobb baj a zsűri laikusokból való összeállítása, egyetemes felelőssége és titkos működése. Ez a három tulajdonsága teszi létezését károsná, a szó szoros értelmében ártalmassá.

Csodálatos jelenség, hogy ami a művészetet illeti, — s ez nemcsak hazánkban van így, hanem a külföldön is — mindenki született és megfélelbezhetetlen kritikus. A jó ízlés általánossága esetében ez talán rendjén is lenne, az átlagos ízlés azonban fejletlen és bizonytalan, talán, talán éppen e zavar és bizonytalanság miatt törekszik oly meg-

másíthatatlan értékítéletekre. A sántító kvalitásérzék sajnos csak a legritkább esetben igyekszik magát pallérozni, a művészet nagy alkotásainak tanulmányozása révén biztosabbá válni. A laikus, kinek kisebb gondja is nagyobb annál, hogy esztétikai kultúrát szerezzen, szuverénül ítélkezik a műalkotások felett, melyekre általában két bevált jelzője van, a felváltva használt „gyönyörű.”⁴ és „borzalmas”. Szélső kategóriák, köztük nincs semmi, használatuk gyermekkori emlékektől, hangulatoktól, öröklött naturalista látástól és egyebektől függ, sohasem az alkotástól.

Ilyféle esztétikai bizonytalanság jellemzi a zsűri tagjainak legnagyobb részét, holott csaknem kizárólagosan esztétikai kérdésben kell dönteniük. Működésüket simává és önmaguk számára veszélytelenné teszi a zsűri említett egyetemes felelőssége. Ha X vagy Y egy szép tervet politikai vagy protekciós okokból elgáncsol, azért nem ő vállalja a felelősséget, hanem a zsűri. Ha A vagy B jobb ügyszó méltó eréllyel egy csapnivaló pályamunkát diadalra visz, fáradozását ismét a zsűri fémjelzi. A tagok egyetemesen felelősek, tehát a gyakorlatban csaknem felelőtlenek. Hozzájárul még a zsűri üléseinek titkossága, amely kényelmet és biztonságot nyújt éppen ott, hol erre semmi szükség nincs. A művészeti kritikusokat, kik hasonló erkölcsi testület asszisztálása nélkül küzdenek igazukért, senkiségi védi s mégis elő mernek hozakodni azzal, ami szívkön fekszik. Miért legyen éppen a zsűri munkája titkos, azé a szervé, amely nagy mértékben felelős Budapest vagy egyes vidéki városok esztétikai képének kialakításáért?

Ezeket a hiányosságokat más nemzetek már felismerték és iparkodtak rajta, a maguk módján, segíteni. Az olaszok például a zsűri döntését követő kiállításokon, hol a pályamunkákat bemutatják, kifüggesztik a zsűri üléseiről készült gyorsírási jegyzeteket. Szerintünk azonban ez nem elegendő. A gépírási jegyzőkönyvek a kiállítás lebontásakor visszakerülnek az aktákba, nehezen megközelíthetővé válnak. Alkalmasabbnak látszana, ha egy, csak erre szolgáló időszakos nyomtatványt alapítanának, elsősorban a fővárosnak, mint legfőbb érdekelt félnek hathatós támogatásával. A szedés- és papírpocsékolást szerencsésen egyensúlyozná a szobrok átlagos színvonalának feltűnő javulása.

Hasonló, talán még kegyetlenebb s így hatékonyabb Gerevich Tibor javaslata, mely szerint az egyes szobrok talapzatába bele kellene vésní a zsűri tagjainak névsorát. Akár az előbbi, akár az utóbbi módon szüntetnék meg a zsűri kollektív felelősségét és titkosságát, csak haszon háramolhatnék belőle.

Abból a harminckilenc szoborból, melyet az Erzsébet királyné- emlékmű óta emeltek, nem ötletszerűen ragadjuk ki az alábbiakat. Csak a jelentékenyebbekről lesz szó, vagy azokról, melyek különféle szempontból említésreméltók és érdekesekek. A sablonról, mely abból áll, hogy a szoborral megtisztelt földi hüvelyét egyszerűen lemásolják és egy kőkockára állítják, felesleges megemlékezni. A műfajért, mint a fentebbiekből látható, nem a művész felelős egyedül, így hát ezekért az ízetlenül unalmas művekért mi sem egyedül őt kárhoztajuk.

A szobrok hosszú sorában jó néhány lovasemlék akad, kezdjük ezekkel, a legigényesebbekkel. II. Rákóczi Ferenc lovasszobra — Pásztor János alkotása — nemrég került leleplezésre, ma is érdeklődők állják körül. A mű kétségtelenül figyelemreméltó; óriási feladatot old meg igen tisztességes eszközökkel. A vezérlő fejedelem ábrázolásában ahhoz a népszerű típushoz tartja magát, melyet Mányoky Ádám tett halhatatlanná. Férfikora legszebb éveiben ábrázolja Rákóczit, arca energikus, tartása erőteljes, duzzadó, büszke és fejedelmi. Kár, hogy viseleti részletekkel, a páncél és egyéb kellékek aprólékos előadásával a művész az eredeti lendületet, mely benne él az alakban, kissé megakasztotta, e téren kevesebb több lett volna. A ló harciasán ágaskodik, illetve nem is ágaskodik, hanem a klasszikus spanyol lóidomítás szabályai szerint első lábait felemeli s egyensúlya holtpontra kerül, amit a ló néhány pillanatra a valóságban el tud érní, a bronzszobor, legalább is az ily nagyméretű példánya, sajnos nem. A szokásos támasztékok kellemetlenek, ezért a művész a nehéz egyensúly-problémát úgy oldotta meg, hogy a ló hatalmas farka a földig leér és hozzájárul a statikai biztonságához: nem a legszerencsésebb megoldás, erősen érezni rajta, hogy a szükség diktálta.

A balra néző, jobbjobban marsallbotot tartó fejedelem s az energiáktól túlfűtött nemes állat mintázása jó plasztikai érzékről tanúskodik; májszínű barokkos talpzata, melyet Györgyi Dénes tervezett, sommás formáival alárendeli magát a szobornak, tehát hivatását teljesíti. Zala György egyik legjobb alkotásának, az Andrássy-szobornak közvetlen közelében talán túlságosan nyugtalan hatású, önmagában azonban egyike jobb szoboremlékeinknek. Ijesztően zöld műpatináját a művész kívánságára eltávolították, a pesti levegő sajnos, az újpesti gyárkérmények jóvoltából, idővel majd koromszínűre edzi.

Az olvasztott arany csillogásában pompázik gróf Hadik András lovasszobra, mely fenn a Várban, az Uri-utca kiszélesedésében áll. Vastagh György műve: ha valaki nem tudná, értesülhet a szignatúra óriási méretű betűiből, melyek a talapzaton végigfutnak. Ha a Rákóczi-szobor esetében utaltunk már a viselet túlságos részletezésére, mit tegyünk itt, hol az ábrázolt teljesen elvész a kucsmák, dolmányok, lószerszámok és takarók ötletlen bronzbamásolásában. A nyugodtan álló, előreszimatoló ló ezirányú szakértők szerint kiváló anatómiai tanulmány; lehetséges, sőt talán hihető is, mert valami értéke csak kell hogy legyen ennek a savatlan-borstalan monumentumnak, mely olyan, mintha egy viselettörténeti mű illusztrációját nagyították volna fel s a csendes kis budai utcában a lehető legszerencsétlenebb helyre tévedt.

A Vár finom és intim hangulatába e nagy lovasszobrok sehogy sem illenek bele, még a külső sétányon is túlságosan erős a hangsúlyuk. Rameau vagy Lully halk balettmuzsikájába mint trombitafanfárok harsognak bele. Vastagh műve a sétányon álló Görgey-lovasszobor is, mely csak abban különbözik az előbitől, hogy méretre még nagyobb, ami a viseletét illeti, kevésbé részletező: fatális módon Görgey feje, a mű fókusza sikerült legkevésbé. A Várnak nem sok öröme lehet e két újabb díszében.

Utcáit és tereit különben is lassan ellepik a szobrok. Ki ne emlékeznék szeretettel arra a kisméretű és igénytelen, multszázadeleji klaszszicista nőalakra, mely az Iskola-tér kis kertecskéjét díszítette. Ez a szobrocska eltűnt, nyomaveszett, helyét XI. Ince pápa bronzszobra foglalta el, rossz arányú, értelmetlen gesztusú mű, mely sivár naturalizmusával talán még az említett várbeli lovasszobrokat is felülmúlja. A szemlélődő ijedten vándorol tovább. A Kazinczy-kút a Bécsikaputéren lepelbe burkolt nőalakot ábrázol, alatta az író domborművével. Szerencsés ötlet, mely felüdíti a nézőt a sok portrészobor után. Az igénytelen, de épp ezért vonzó alkotás Pásztor János műve, ötlete a XIV., közművelődési ügyosztálytól származik, melynek finom ízlésű vezetője minden tőle telhetőt megtesz a portrészobor-roham ellensúlyozására.

Néhány lépéssel távolabb újabb szobor meredezik, a felszabadult Budavár szimbolikus nőalakja, hatalmas, drapériás női figura, vad szenvedélyű mozgásban. Ohmann Béla munkája, sajnos moderm formanyelve ellenére sem érthetünk vele egyet, bombasztikus és kong az ürességtől. Ohmann néhány ügyesen archaizáló, mai zamatú munkájával sokkal többet nyújtott, mint evvel az alakjával, melynek elhelyezése is kifogásolható.

Az elhelyezés csaknem valamennyi esetben szerencsétlenül történik. Ennek, mint általában az emlékszobrok hibáinak, ugyancsak a művészen kívüli okai vannak. A pályázat kiírásakor gyakran még el sem dőlt, hogy a szobor hova kerül. Hogyan alkalmazkodjék a művész a környezethez, ha azt sem tudja, hol fog alkotása állani? Pedig a szobor nagyságának, léptékének meghatározása csak akkor történhetné meg, ha környezetét a munka kiadója s a munka leendő vállalója kitünően ismémé. A Rákóczi-szobor háttértelessége (a teret szegélyező bérházak meglehetősen távol állanak tőle) aránylag megnyugtató, de a téren elhelyezett egyensúlya, a Kossuth-szobor például egyáltalán nem illik hozzá sem méretben, sem anyagban. Hasonlóan hibás az Andrássy-szobor és Tisza-émlék azonos hosszúsági tengelyben való felállítás.

Tisza István gróf grandiózus méretű emlékműve Zala György évtizedekkel korábbi alkotása, az Andrássy-szobor közelében gondolkodásra int. A Tisza-szobrot Zala készítette Orbán Antallal; teljes egészében Zala késői műveinek patétikus szellemét sugározza. Legszerencsétlenebb része az egésztestet koronázó gúla, melyen stilizált kőoroszlán küzd a gonoszságot jelképező kígyóval: ez oly magasra került s oly erősen el van stilizálva, hogy nem egyéb érthetetlen, összegubancolódott formák halmazatinál. Annál fircsább ez, mert a sziklák közül kilépő, díszmagyaros alak (bajos észre nem venni azt az ellentétet, mely a sziklát és a díszmagyar használatát elválasztja egymástól) a stilizálás leghalványabb nyomaitól mentes naturalista munka, ha csak stilizálás nem akar lenni a test arányokban hibás rajza. Az össze nem illő elemek erőszakos egybefűzése ez a szobor, hibáit szinte sugárzóvá teszik az óriási méretek.

Egyensúly szempontjából érdekes Lechner Ödön szobrának elhelyezése, mely Jókai szobrával néz szembe az Andrássy-út másik

oldalán, — de csak egyensúly szempontjából. A szobor a nemzeti építőművészet nagy álmódosóját ülve ábrázolja. Eltekintve attól, — nem a mi szempontunk, hanem az emlékszobrászoké — hogy Lechner gracilis, törékeny ember volt s a szobor készítője egy előregedett birkózóbajnok formáival ajándékozta meg, a mintázás terén sablonos, érdektelen alkotás, a talapzatnak magyaros motívumokkal való kirakásáért maga Lechner tiltakoznék legjobban, ha élne, nem magyarosságuk miatt, hanem elhelyezésük csodálatos tervszerűtlensége miatt.

Hátra lennének még azok a nyilvános szobrok, melyek nem történelmi egyéniségeket vagy közéleti szereplőket ábrázolnak, egyszerűen csak arra valók, hogy művészi szépségükkel a tereket és az utcákat díszítsék. Természetszerűen ez a csoport a legkisebb s egyben a legszerényebb méretű alkotásokat foglalja magában. Δ József-körút és József-utca találkozásánál, pöttömnyi kis kert sarkában áll egy ilyféle szobor, mely elszomorító példája e műfajnak. Fialat csavargót ábrázol, kinek egy kutya kap foszladozó ruhájába. Az életnagyságnál kisebb bronzmű — hozzá kell tenni, hogy a nyilvános szobrok csak akkor hatnak életnagyságúnak, ha jó 30—40 cm-rel nagyobbak annál — erőltetett anekdotázó hajlama, szobrászilag végig nem gondolt, aprólékos és száraz formakezelése a kis méretek miatt egyenesen komikussá vagy szánalmassá válik. Ilyféle művek utcára helyezésének semmi értelme sincsen, a lámparaktárak kirakataiban levő bronzfigurácskák emlékét idézik. Sajnos, nagy átlagban a többi sem különb, a kis méret valamennyit jelentéktelenné, szoborszerűtlenné változtatja.

Talán egyetlen emlékre nem áll ez, a Danaidák kútjára, melyet Sidló Ferenc mintázott s mely a Kammermayer Károly-utca térszerű kiszélesedésében áll. Szerencsés mű több szempontból, megérdemli, hogy kissé elidőzzünk mellette. Ritka példája annak, hogy ilyféle feladat a szobrász munkásságában nem letagadott, takargatott melléktermék lehet csak, hanem jelentős helyet foglalhat el benne. Sidló művei között egyike a legjelentékenyebbeknek: a félaktban, szép drapériákkal díszített két korszóvivő mitologikus leányt szobrász keze mintázta, innen a kivitel plasztikai tisztasága, a kompozíció egysége s a sziluetthatás zárt volta. Még szerencsésebbé teszi az amúgyis jelentékeny szobrot az, hogy felállítása kifogástalan, együtt él a környezettel, mert arányai harmóniában vannak vele. Az egész itt tárgyalt termésben nincs, amely vele versenyezhetne, ami egyúttal azt is mutatja, hogy mennyi alkalom veszett el az istenáldotta szép főváros emberi művekkel történő szépítésében. Nem elég, hogy a természet mindent megtett magáért: építészetnek és szobrászatnak össze kellene fognia, versenyre kelve az előbbivel. Kiváló építészeink és szobrászaink vannak, akik még nem jutottak szóhoz e téren s azt hiszem, nem is nyújthatják erejük teljességét addig, míg az említett körülmények fennállanak.

GENTHON ISTVÁN